

וכן שאר בריות העולם להיות כמנהגן שחפץ בו, ככה חפץ להיות האדם רשותו בידו וכל מעשיו מסורין לו, ולא יהיה לו לא כופה ולא מושך אלא הוא מעצמו ובדעתו שנתן לו האל עושה כל שהאדם יכול לעשות, לפיכך דנין אותו לפי מעשיו, אם עשה טובה - מטיבין לו, ואם עשה רעה - מריעין לו, הוא שהנביא אומר: "מידכם היתה זאת לכם", "גם המה בחרו בדרכיהם", ובענין זה אמר שלמה: "שמח בחור בילדותך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט", כלומר דע שיש בידך כח לעשות ועתיד אתה ליתן את הדין.

הלכה ה: שמא תאמר: והלא הקב"ה יודע כל מה שיהיה וקודם שיהיה - ידע שזה יהיה צדיק או רשע, או לא ידע? אם ידע שהוא יהיה צדיק - אי אפשר שלא יהיה צדיק! ואם תאמר שידע שיהיה צדיק, ואפשר שיהיה רשע - הרי לא ידע הדבר על בוריו! דע שתשובת שאלה זו ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה, אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר, כבר בארנו ב' שני מהלכות יסודי התורה, שהקב"ה אינו יודע מדעה שהיא חוץ ממנו, כבני אדם שהם ודעתם - שנים, אלא הוא יתעלה שמו, ודעתו - אחד, ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו. וכשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא אמתת הבורא, שנאמר: "כי לא יראני האדם וחיי", אין כח באדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא, הוא שהנביא אמר: "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי", וכיון שכן הוא - אין בנו כח לידע היאך ידע הקב"ה כל הברואים והמעשים, אבל נדע בלא ספק שמעשה האדם ביד האדם, ואין הקב"ה מושכו ולא גוזר עליו לעשות כך. ולא מפני קבלת הדת בלבד נודע דבר זה, אלא בראיות ברורות מדברי החכמה, ומפני זה נאמר בנבואה, שדנין את האדם על מעשיו כפי מעשיו, אם טוב ואם רע, וזה הוא העיקר שכל דברי הנבואה תלויין בו.

4. ליקוטי מוהר"ן תניינא תורה קי

שמעתי שאיש אחד שאל אותו כיצד הוא הבחירה. השיב לו בפשיטות שהבחירה היא ביד האדם בפשיטות: אם רוצה - עושה, ואם אינו רוצה - אינו עושה. ורשמתי זאת, כי הוא נצרך מאד, כי כמה בני אדם נבוכים בזה מאד מחמת שהם מורגלים במעשיהם ובדרכיהם מנעוריהם מאד, ע"כ נדמה להם שאין להם בחירה ח"ו, ואינם יכולים לשנות מעשיהם. אבל באמת אינו כן! כי בוודאי יש לכל אדם בחירה תמיד על כל דבר, וכמו שהוא רוצה עושה. והבן הדברים מאד:

5. תפארת ישראל מסכת אבות פרק ג משנה טו

ובטוב העולם נדון - ר"ל גם עונשן של רשעים בעה"ז או בעה"ב, לא בדרך נקימה ועונש ח"ו, כ"א לטובתן היא, כאש מצרף וכבורית מכבסים לנקות כתמי נשמתן שהביאו עמם, כדי להביאן בסוף כל סוף לאור באור החיים:

והכל לפי רוב המעשה - נ"ל, דר"ל לפי גודל המעשה בעצמה דהיינו האופן שנעשית בו, ולא לפי ריבוי המעשים, וגודל המעשה נשקל לפי טבע הפועל העושה, דהיינו כפי מה שהיה צריך לכבוש יצרו טפי, שקמצן שנתן צדקה מקבל שכר יותר מפזון, ובזו פירשתי "ולך ד' החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו" - ר"ל כפי מעשה עצמו וטבעו, או כפי עסקו... ולפי מחשבת הפועל, למשל אחד עשה צדקה להתפאר, והשני עשה וכוונתו לשם שמים, ולפי מקרה שלו, למשל עשיר שנתן הרבה צדקה ולא לפי עשרו - נענש (ככתובות ס"ז ב'), והשני נתן פרוטה לעני בשעת דוחק עצמו - מקבל שכר (כחגיגה ד"ה א'), ולפי הפועל, אחד נתן צדקה לעני הגון, מקבל שכר טפי מאילו נתנה לעני שאינו הגון (ב"ק דט"ז ע"ב), וכדומה הרבה בעניינים אלו, הן בצדקות הן בחטא, ודבר זה אפשר להיות נשקל רק ע"י הקב"ה, וכמ"ש "כי אל דעות ד"י שהוא יודע מחשבות של כ"א, ולו נתכנו תוכן מדת העלילות בעצמן איך הם:

1. משנה מסכת אבות פרק ג משנה טו

הכל צפוי והרשות נתונה, ובטוב העולם נדון, והכל לפי רוב המעשה:

2. ר' עובדיה מברטנורא אבות פרק ג משנה טו

הכל צפוי - כל מה שאדם עושה בחדרי חדרים גלוי לפניו: **והרשות נתונה** - בידו של אדם לעשות טוב ורע, כדכתיב: "ראה נתתי לפניך היום את החיים" וגו': **ובטוב העולם נדון** - במדת רחמים. ואעפ"כ אין הכל שוין במדה זו, לפי שהכל לפי רוב המעשה. המרבה במעשים טובים נותנים לו רחמים מרובים, והממעט במעשים טובים ממעטים לו ברחמים. **פירוש אחר:** והכל לפי רוב המעשה - לפי רוב מעשיו של אדם הוא נדון, אם רוב זכויות זכאי, אם רוב עונות חייב. **ורמב"ם פירש:** הכל צפוי, כל מעשה בני אדם מה שעשה ומה שעתיד לעשות הכל גלוי לפניו, ולא תאמר כיון שהקב"ה יודע מה שיעשה האדם א"כ הוא מוכרח במעשיו שיהיה צדיק או רשע, כי הרשות נתונה בידו לעשות טוב ורע ואין שם דבר שיכריחנהו כלל, וכיון שכן הוא, בטוב העולם נדון, להפרע מן הרשעים וליתן שכר טוב לצדיקים, שהחוטא חטא ברצונו ראוי שיענש, והצדיק היה צדיק ברצונו וראוי שיקבל שכר: **והכל לפי רוב המעשה** - לפי מה שאדם כופל ומתמיד בעשיית הטוב כך שכרו מרובה, שאינו דומה המחלק מאה זהובים לצדקה במאה פעמים, לנותן אותם בפעם אחת.

3. הלכות תשובה לרמב"ם פרק ה

הלכה א: רשות לכל אדם נתונה, אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק - הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע - הרשות בידו...

הלכה ב: אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם ורוב גולמי בני ישראל, שהקב"ה גוזר על האדם מתחילת ברייתו להיות צדיק או רשע, אין הדבר כן, אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם, או חכם או סכל, או רחמן או אכזרי, או כילי או שוע, וכן שאר כל הדעות, ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו, ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים, אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאי זו דרך שירצה... וכיון שכן הוא - נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו, ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על חטאיו, ועל מה שעשה לנפשו וגמלה רעה...

הלכה ג: ודבר זה עיקר גדול הוא, והוא עמוד התורה והמצוה, שנאמר: "ראה נתתי לפניך היום את החיים", וכתב: "ראה אנכי נותן לפניכם היום", כלומר שהרשות בידכם, וכל שיחפץ האדם לעשות ממעשה בני האדם עושה בין טובים בין רעים, ומפני זה הענין נאמר: "מי יתן והיה לבבם זה להם", כלומר שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה, אלא הכל מסור להם.

הלכה ד: אילו האל היה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע, או אילו היה שם דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים או למדע מן המדעות, או לדעה מן הדעות או למעשה מן המעשים, כמו שבזדים מלבם הטפשים הוברי שמים, היאך היה מצוה לנו על ידי הנביאים: עשה כך ואל תעשה כך, הטיבו דרכיכם ואל תלכו אחרי רשעכם, והוא מתחילת ברייתו כבר נגזר עליו או תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו? ומה מקום היה לכל התורה כולה, ובאי זה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק? השופט כל הארץ לא יעשה משפט! ואל תתמה ותאמר, היאך יהיה האדם עושה כל מה שיחפץ ויהיו מעשיו מסורים לו, וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ולא חפצו, והכתוב אומר: "כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ"!! דע, שהכל כחפצו יעשה ואעפ"י שמעשינו מסורין לנו, כיצד? כשם שהיוצר חפץ להיות האש והרוח עולים למעלה והמים והארץ יורדים למטה, והגלגל סובב בעיגול